

Sławomir Olszewski

UNIwersytet PEDAGOGICZNY IM. KEN W KRAKOWIE

PODMIOT ODDZIAŁYWAŃ JAKO ELEMENT OBRAZU REALIZOWANEJ PROFESJI W DEFINICJACH FORMUŁOWANYCH PRZEZ PEDAGOGÓW SPECJALNYCH

RECIPIENTS OF REHABILITATION — AS A COMPONENT IN IMAGE OF PROFESSION IN DEFINITIONS FORMULATED BY SPECIAL EDUCATORS

Abstract

The way of perceiving one's own profession is a factor connected with the effectiveness of undertaken occupational activities and the starting point for afterthoughts on own professional functioning. Forming this perception is an important challenge during special educators preparation.

The purpose of the study is to describe how special educators, working with people with intellectual disability, define the term “special educator”. The article presents definitions, created by the study participants. These definitions are referring directly to the recipients of special educators' impact.

Key words: special educator, perception of the profession, defining the term “special educator”, determinants of definition

Słowa kluczowe: pedagog specjalny, postrzeganie profesji, definiowanie terminu „pedagog specjalny”, wyznaczniki definicyjne

WPROWADZENIE

Praca pedagoga specjalnego to praca wymagająca, polegająca na realizowaniu profesji, która stawia przed wykonawcami liczne wyzwania. Wiążą się one przede wszystkim z odpowiedzialnością, jaka powinna towarzyszyć działaniom pedagoga specjalnego. Z uwagi na posiadaną władzę, na pedagogu specjalnym (por. S. Sadowska, 2002; J. Buława-Halasz, 2014) spoczywa odpowiedzialność za realizację celów rehabilitacji, formowanie optymalnych warunków do rozwoju i samorozwoju osób, z którymi pracuje. Odpowiedzialność pedagoga specjalnego jest szczególnie duża, gdyż jego działania dotyczą osób, których rozwój zależny jest w większym stopniu od otoczenia, niż ma to miejsce w przypadku osób pełnosprawnych (por. I. Obuchowska, 1991, s. 200–201; F.D. Horowitz, C. Haritos, 1998, s. 29 i in.).

Praca pedagoga specjalnego to także praca złożona, problematyczna oraz niedookreślona, wymagająca podejmowania działań w sytuacjach nie dających się ściśle przewidzieć (por. M. Grzegorzewska, 1964, s. 42), angażująca emocje. Jest to więc praca obciążająca, wymagająca wysiłku, nierzadko również fizycznego (M. Sekułowicz, 2002, s. 82).

Co więcej, przywoływaną profesję dotyczą różnego rodzaju zmiany formalno-prawne (por. W. Dykciak, 2010, s. 143–156; K. Plutecka, 2016), przemiany rynku pracy, czy konieczność przededefiniowania roli pedagoga specjalnego w kontekście zmian paradygmatycznych zachodzących w pedagogice specjalnej (P. Plichta, 2015, s. 10; S. Sadowska, 2016; por. A. Krause, 2010). Pedagogowi specjalnemu często narzucany jest niejako prymat wymiernej efektywności działań (por. O. Speck, 2005, s. 324), efektywności wynikającej z parametryzacji podejmowanych czynności, standaryzacji wymagań względem podopiecznych, jak i wobec niego samego. Opisana sytuacja może sprzyjać pojawianiu się postaw konformistycznych, poszukiwaniu rozwiązań najszybszych, gotowych, łatwych w realizacji sposobów działania, rodząc tym samym pragnienie naśladowania podawanych wzorców, sprzyjając pokładaniu wiary jedynie w stosowaną metodę, czy zbiór algorytmów postępowania. Jednocześnie jednak pedagog specjalny ma sposobność realizacji profesji, która jest piękna, rozwijająca i sensotwórcza.

W świetle tego bardzo szkieletowego opisu istotny dla efektywności działań pedagoga specjalnego staje się namysł nad wykonywaną pracą, autorefleksja odnoszona do podejmowanych działań. Autorefleksja umożliwić może eksplorowanie sposobów pojmowania własnej osoby, uświadamianie sobie własnych sił i słabości, rozumienie natury i wymagań zadań zawodowych realizowanych w określonych środowiskach, a w efekcie stawanie się lepszym pedagogiem specjalnym (C. Goh, 2015, s. XIII) oraz współkreowanie środowiska pracy.

Wzbudzanie refleksji dotyczącej własnych działań, a także profesji pedagoga specjalnego może i powinno stanowić istotny cel działań podejmowanych w ramach kształcenia przyszłych pedagogów specjalnych.

BADANIA WŁASNE

Percepcja realizowanej profesji znajduje swój wyraz między innymi w sposobie rozumienia kluczowych dla profesji pojęć, przypisywaniu określonych cech ich desygnatom. Z uwagi na powyższe, celem podjętych badań było opisanie sposobu, w jaki pedagogzy specjaliści definiują pojęcie „pedagog specjalny”, a poprzez to określenie, jak badani rozumieją definiowane pojęcie, co w ich opinii konstytuuje profesję pedagoga specjalnego. Przyjęta strategia postępowania nawiązuje do opisananej przez Lwa Wygotskiego (1989, s. 72–73) metody definicji, polegającej na badaniu sposobu rozumienia pojęć, sprawdzaniu werbalnego definiowania ich treści.

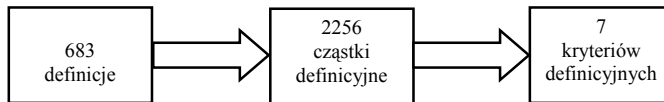
Zadanie postawione przed badanymi pedagogami specjalnymi polegało na pisemnym zdefiniowaniu terminu „pedagog specjalny”. Grupę badanych stanowiło 683 pedagogów specjalnych pracujących z osobami z niepełnosprawnością intelektualną różnego stopnia, zarówno w placówkach edukacyjnych, jak i pozaedukacyjnych, takich jak warsztaty terapii zajęciowej, środowiskowe domy samopomocy oraz domy pomocy społecznej.

nej. Większość wśród badanych to kobiety (90,8%). Przeciętna wieku wynosiła 40 lat. Średni staż pracy ogółem — 16 lat, natomiast przeciętny staż pracy w charakterze pedagoga specjalnego to 12,5 roku.

Analiza definicji pojęcia „pedagog specjalny” sformułowanych przez 683 respondentów pozwoliła na wyodrębnienie w każdej z zapisanych definicji tworzących ją elementów znaczeniowych — cząstek definicyjnych, odnoszących się do różnych aspektów ujmowanego zagadnienia. Ogółem analizie zostało poddanych 2256 cząstek definicyjnych. Analiza znaczeń zgromadzonych cząstek definicyjnych dała sposobność wyróżnienia siedmiu stosowanych przez badane osoby kryteriów definicyjnych — aspektów, jakie były brane pod uwagę w odpowiedzi na pytanie, kim jest pedagog specjalny (schemat 1).

Schemat 1

Analiza podawanych przez badane osoby definicji pojęcia „pedagog specjalny”

Źródło: opracowanie własne.

Zbiór wyróżnionych kryteriów definicyjnych — wyróżników osób wykonujących profesję pedagoga specjalnego stanowią:

- podmiot oddziaływań (adresaci działań),
- zadania zawodowe,
- atrybuty osobowe pedagoga specjalnego,
- przygotowanie zawodowe/ kwalifikacje,
- środki realizacyjne,
- cele podejmowanych działań,
- miejsce pracy.

Liczebność osób stosujących dane kryterium, a także liczba cząstek definicyjnych ujawnionych w jego ramach wskazuje, iż respondenci najczęściej (uczyniło to ponad $\frac{3}{4}$ badanych osób) wskazywali jako wyróżnik definicyjny pedagoga specjalnego podmiot oddziaływań — adresatów działań oraz realizowane zadania zawodowe (tab. 1).

Natomiast, biorąc pod uwagę liczbę cząstek definicyjnych, najliczniej (716 cząstek definicyjnych) w definicjach formułowanych przez respondentów reprezentowane było kryterium zadań zawodowych.

Podobna różnica pomiędzy utworzonymi hierarchiami kryteriów definicyjnych, przy uwzględnieniu liczby definicji oraz liczby zastosowanych przez nich cząstek definicyjnych, dotyczy sposobu realizacji zadań zawodowych — atrybutów stosowanych środków realizacyjnych i przygotowania zawodowego. Definiowanie pedagoga specjalnego przez pryzmat kryterium przygotowania zawodowego miało miejsce częściej niż odnośnienie się do stosowanych w trakcie wykonywania zadań zawodowych środków realizacyjnych. Natomiast kryterium przygotowania zawodowego wyrażane jest w badanej grupie z pomocą mniejszej liczby cząstek definicyjnych niż sposób realizowania zadań zawodowych. Wskazane rozbieżności pośrednio mogą dowodzić dużego zróżnicowania

zadań zawodowych oraz stosowanych przez pedagogów specjalnych środków realizacyjnych. Wypowiedzi badanych są natomiast bardziej jednolite, gdy chodzi o wskazania dotyczące adresatów oddziaływań pedagogów specjalnych oraz przygotowania zawodowego (por. tab. 1).

Tabela 1

Definiowanie terminu „pedagog specjalny” — rozkład liczebności kryteriów definicyjnych uwzględniający liczbę badanych osób oraz liczbę cząstek definicyjnych

Kryterium definicyjne	Badane osoby [N=683]*		Cząstki definicyjne [N=2256]	
	f	%	f	%
podmiot oddziaływań — adresaci działań	520	76,13	642	28,46
zadania zawodowe	394	57,69	716	31,74
atrybuty osobowe pedagoga specjalnego	258	37,77	595	26,37
przygotowanie zawodowe	98	14,35	106	4,70
środki realizacyjne	88	12,88	112	4,96
cele podejmowanych działań	52	7,61	57	2,53
miejsce pracy	14	2,05	28	1,24

* Z uwagi na fakt odwoływania się w poszczególnych definicjach sformułowanych przez badane osoby do więcej niż jednego kryterium uzyskane wyniki nie sumują się do 683, a odpowiadające im odsetki do 100%.

Źródło: opracowanie własne.

Najrzadziej wśród wyróżnionych kryteriów pojawia się miejsce pracy jako wyznacznik definicyjny terminu „pedagog specjalny”. Występuje ono zaledwie w 14 definicjach. Zgromadzone wokół tego kryterium cząstki definicyjne stanowią tylko 1,2% wszystkich analizowanych elementów.

Wyróżnione kryteria definicyjne można pogrupować wyodrębniając te, które odnoszą się bezpośrednio do osoby pedagoga specjalnego (atrybuty osobowe, przygotowanie zawodowe, kwalifikacje)¹ oraz kryteria odwołujące się do działań, jakie podejmuje pedagog specjalny (cel działań, zadania zawodowe, właściwości środków realizacyjnych oraz miejsce pracy). Odrębną grupę stanowi kryterium konstytuujące definicje pedagoga specjalnego poprzez odniesienie do podmiotu, wobec którego pedagog specjalny kieruje swoje oddziaływania. W niniejszym tekście przedstawione zostaną wypowiedzi uwzględniające właśnie to kryterium definicyjne. Zastosowany w odniesieniu do tego kryterium termin „podmiot oddziaływań” będzie wymiennie stosowany z terminem „adresaci oddziaływań”. Bardziej wartościowy jednak w założeniu autora jest pierwszy z nich. Podkreśla i przypomina bowiem o podmiotowości osób, wobec których pedagog specjalny podejmuje działania, a które mogą doznawać uprzedmiotowienia w procesie rehabilitacji. Równocześnie termin ten nie wskazuje na jednostronność relacji w takim stopniu, jak ma to miejsce w przypadku określenia „adresat oddziaływań”.

¹ Grupa wyznaczników odnoszących się do osoby pedagoga specjalnego została przedstawiona w artykule: S. Olszewski, *Obraz profesji pedagoga specjalnego (na podstawie definicji sformułowanych przez pedagogów specjalnych)*, „Niepełnosprawność. Dyskursy Pedagogiki Specjalnej” (2017).

PODMIOT ODDZIAŁYWAŃ — JAKO KRYTERIUM DEFINICYJNE PROFESJI

Największy odsetek (76%) wśród respondentów definiując pedagoga specjalnego czyni to odwołując się do osób, z którymi pracuje pedagog specjalny. W zbiorze sformułowanych przez respondentów definicji pojawia się 88 różnych określeń odnoszonych do tych osób. To z jednej strony wyraz zróżnicowania wypowiedzi uzyskanych w badanej grupie, z drugiej także przejaw bogactwa terminologii pojawiającej się w literaturze z zakresu pedagogiki specjalnej (por. S. Olszewski, K. Parys, 2016).

W definicjach sformułowanych przez badanych uwidaczniają się dwie grupy adresatów działań pedagoga specjalnego. Znacząca większość, 93,45% analizowanych w tym artykule części definicyjnych, odnosi się do osób, w których można widzieć bezpośredniego adresata oddziaływań pedagoga specjalnego. Pozostałe części wskazują, iż pedagog specjalny kieruje swoje działania także wobec otoczenia osób, z którymi pracuje. Wspiera ich rodziny oraz pracujących z nimi nauczycieli i wychowawców. Koresponduje to z wytyczanymi współcześnie kierunkami działań pedagoga specjalnego.

Pierwsza spośród wyróżnionych grup nie stanowi jednorodnego zbioru — podczas analizy wyróżnione zostały w niej podzbiory, skoncentrowane wokół następujących terminów kluczowych: niepełnosprawność/ upośledzenie; potrzeby; zaburzenia i ograniczenia; odmienność. Jeden z podzbiorów tworzą określenia, które nie zostały przyporządkowane do żadnego z wymienionych wcześniej terminów kluczowych (tab. 2). Odwołują się one m.in. do niedostosowania społecznego, choroby, orzeczenia (orzeczenia o potrzebie kształcenia specjalnego), czy wieku szkolnego, czyniąc z nich wyznacznik adresatów oddziaływań pedagoga specjalnego.

Tabela 2

Definiowanie terminu „pedagog specjalny” — rozkład liczebności części definicyjnych dot. kryterium „adresaci oddziaływań” z uwzględnieniem podziału na kluczowe terminy

Podmiot oddziaływań	Termin kluczowy	f	% w grupie*	% z całości**
bezpośredni adresat	niepełnosprawność/ upośledzenie	278	43,30	12,32
	potrzeby	156	24,30	6,91
	zaburzenia i ograniczenia	96	14,95	4,26
	odmienność	11	1,71	0,49
	pozostałe określenia	59	9,19	2,62
pozostali adresaci oddziaływań	rodzice, nauczyciele, wychowawcy, ...	42	6,54	1,86
Razem		642	100	28,46

* Dotyczy tylko wyników tworzących analizowaną grupę — części znaczeniowe skupione wokół kryterium podmiotu oddziaływań pedagoga specjalnego.

** Odnosi się do wszystkich analizowanych części znaczeniowych.

Źródło: opracowanie własne.

Najczęściej stosowane przez badanych określenia akcentują niepełnosprawność lub upośledzenie. Mimo iż ta grupa stanowi najliczniejszy zbiór (43% wszystkich określeń odnoszonych do osób, z którymi pracuje pedagog specjalny), cechuje się ona raczej niewielkim zróżnicowaniem. Badani korzystają albo z terminów ogólnych (*dzieci niepełnosprawne, osoby niepełnosprawne, osoby z niepełnosprawnością, dziecko upośledzone*), czasem podkreślając, iż to osoby z *różnymi niepełnosprawnościami*, czy dosyć enigmatyczną *szeroko pojętą niepełnosprawnością*², albo też ograniczają grupę osób — adresatów oddziaływań pedagoga specjalnego do jednego lub kilku wybranych rodzajów niepełnosprawności (*osoby z niepełnosprawnością intelektualną, upośledzone umysłowo, niepełnosprawne umysłowo, a nawet upośledzone intelektualnie; także osoby niepełnosprawne intelektualnie i/ lub fizycznie/ ruchowo, osoby z wieloraką niepełnosprawnością*).

Prawie ¼ część definicyjnych analizowanej kategorii (156 elementów) to określenia akcentujące potrzeby osób, do których kieruje swoje oddziaływania pedagog specjalny. Wśród nich znalazły się zarówno określenia zwracające uwagę na charakter i rodzaj tych potrzeb, jak i na wiążące się z nimi wymagania wobec otoczenia. Najczęściej respondenci podają, iż pedagog specjalny *pracuje z osobami o specjalnych potrzebach edukacyjnych*. To określenie znalazło się w wypowiedziach 81 badanych pedagogów specjalnych. Oprócz terminu „specjalne potrzeby edukacyjne” pojawiają się jeszcze inne określenia — nie zawsze mające tożsame znaczenie, nie zawsze zbieżne z obowiązującą terminologią. Jest to na przykład mający odmienne znaczenie niż „specjalne potrzeby edukacyjne” termin „specyficzne potrzeby edukacyjne”³, czy ogólnikowy termin „specjalne potrzeby”. Być może ten ostatni został zastosowany jako określenie nadrzędne w stosunku do szczegółowych rodzajów potrzeb. Tego rodzaju określenia odnoszące się do konkretnych rodzajów specjalnych potrzeb również pojawiają się w wypowiedziach respondentów. Obok potrzeb edukacyjnych, badani wymieniają potrzeby rozwojowe, psychologiczne, społeczne, emocjonalne, wychowawcze, zdrowotne, intelektualne, czy psychofizyczne, a nawet *specjalne potrzeby w sferze umysłowej i fizycznej*. Również charakter tych potrzeb jest określany przez badanych w różny sposób. Oprócz najczęściej wymienianych specjalnych potrzeb różnego rodzaju respondenci pisali także o potrzebach *specyficznych, innych niż przeciętne, czy po prostu większych, innych potrzebach*.

W kilku wypowiedziach pojawił się również termin „wymagania”. Sposób jego zastosowania (*uczniowie o specjalnych wymaganiach edukacyjnych, osoby o specyficznych wymaganiach edukacyjnych*) pozwala domniemywać, iż traktowany był przez autorów wypowiedzi jako synonim terminu „potrzeba”. Część z respondentów w definicjach przez siebie tworzonych opisywała osoby, z którymi pracuje pedagog specjalny stosując z kolei przymiotnik „wymagające” — uszczegóławiając przy tym wymagania, jakie stawia przed otoczeniem, a więc i pedagogiem specjalnym, obecność takich osób. Wymieniano zatem *osoby wymagające szczególnych oddziaływań, nietypowych rozwiązań, specjalnego nauczania i traktowania, specjalnych form nauczania i wychowania, indywidualnego podejścia, dużo cierpliwości*. Czy też, jak pisali niektórzy badani w bardziej ogólnikowy

² Wszystkie wypowiedzi badanych pedagogów specjalnych przytaczane są przy zachowaniu oryginalnej pisowni.

³ Por. S. Olszewski, K. Parys, 2016, s. 76–77.

sposób — osoby wymagające pomocy w zaspokajaniu potrzeb, wymagające wsparcia i pomocy, specjalnej opieki/ troski. W tym kontekście należy zauważyć również pojawienie się w wypowiedziach osób badanych niegdyś popularnego, a dziś już anachronicznego terminu *dzieci specjalnej troski*. Do grupy określeń akcentujących „potrzeby” zaliczyć można również określenia pojawiające się jednorazowo: *osoby, do których należy mieć «specjalnie» dużo cierpliwości, osoby potrzebujące odpowiedniego/ specjalistycznego/ specyficznego podejścia, czy też jeszcze bardziej odległe od precyzji określenia osoby potrzebujące pomocy, a także dzieci najbardziej potrzebujące*.

Kolejną grupę określeń zastosowanych przez badanych podczas definiowania pedagoga specjalnego w odniesieniu do osób, z którymi on pracuje, stanowią określenia wskazujące na zaburzenia i ograniczenia w funkcjonowaniu tych osób. Grupa ta zawiera ok. 15% ogółu cząstek definicyjnych należących do omawianej kategorii. Wskazać w niej można następujące szczegółowe terminy kluczowe: trudności, problemy, deficyty, dysfunkcje, opóźnienie, odchylenie, obniżenie, ograniczenie. Również w tych sytuacjach, tak jak miało to miejsce w przypadku określenia potrzeb, wymagań, czy troski, kluczowe wydaje się zastosowanie przymiotnika wskazującego na wyjątkowość nazywanego zjawiska. W przypadku niektórych wypowiedzi doprecyzowany jest zakres specyficznych trudności, czy problemów: jest w nich mowa o *osobach o specyficznych trudnościach adaptacyjno-edukacyjnych, uczniu ze specyficznymi problemami/ trudnościami w nauce* bądź też stosowane są określenia wskazujące na specyfikę trudności, czy problemów, ich zakres (*uczeń z trudnościami/ problemami w nauce oraz zachowaniu, osoba z trudnościami w codziennym funkcjonowaniu, w uczeniu się i funkcjonowaniu [szeroko pojętym], z trudnościami rozwojowymi*). Niekiedy brak jest tego uszczegółowienia — co uwidacznia się w określeniach: *dzieci ze specjalnymi trudnościami, czy osoby z różnego rodzaju trudnościami, a nawet enigmatycznie brzmiące dziecko z problemami lub osoby szczególnie naznaczone trudnościami*.

W wypowiedziach części badanych osób pojawiają się sformułowania odnoszące się do deficytów stanowiących wyróżnik osób będących adresatami oddziaływań pedagogów specjalnych. Respondenci stosują ogólnikowe określenie *osoby z deficytami*, czasem doprecyzowują charakter tych deficytów odnosząc je do poszczególnych sfer funkcjonowania jednostki. Piszą o *deficytach umysłowych, ruchowych, zmysłowych lub społecznych* bądź akcentując naznaczenie przez nie procesów rozwojowych — o *deficytach rozwojowych*. Wypowiedzi badanych zawierają również termin „dysfunkcje”. Są to jednak tylko niedookreślone *różne dysfunkcje* albo *szeroko pojęte dysfunkcje*. W jednej z wypowiedzi pojawia się określenie mające charakter naznaczającego skrótu myślowego *osoby dysfunkcyjne*. To określenie jednak, jak i mający podobny charakter termin *dzieci zaburzone* pojawiły w wypowiedziach badanych tylko jednorazowo.

Częściej natomiast w definicjach pedagoga specjalnego tworzonych przez badane osoby uwidaczniają się określenia nawiązujące do terminu „zaburzenia”. Mowa jest w nich o *osobach z zaburzeniami rozwojowymi, dzieciach o specyficznych formach zaburzeń, czy też o dzieciach z zaburzeniami w zachowaniu* jako adresatach oddziaływań pedagoga specjalnego.

Niektóre z określeń pojawiających się w wypowiedziach respondentów odwołują się do przebiegu rozwoju (*dziecko z opóźnionym rozwojem*), normy rozwojowej (*osoby odchylone/ odbiegające od przysłowiowej normy, osoby o obniżonej sprawności intelektualnej, czy określenie dzieci z obniżoną normą intelektualną*, w którym to określeniu skrótowość przekazu żywi się kosztem jego logiki), możliwości danej osoby (*osoba o ograniczonych możliwościach*). Czasem te określenia są łagodzone — w tym przypadku precyzja zdaje się tracić na skutek dążności do złagodzenia wypowiedzi (*osoby o specyficznym przebiegu rozwoju, osoby nie przystające do norm rozwojowych, osoby o innych możliwościach uczenia się i poznawania świata, o innych niż przeciętne [...] możliwościach rozwojowych, edukacyjnych, emocjonalnych i społecznych*).

Opisaną tendencję należy łączyć z pojawianiem się w definicjach określeń akcentujących, zamiast ograniczeń, odmiennosć osób będących podmiotem oddziaływań pedagoga specjalnego. Dodatkowo, odwoływanie się do inności, mimo iż ogranicza precyzję wypowiedzi — staje się bardziej uniwersalnym środkiem wyrazu — nie ograniczając opisywanej grupy tylko do osób funkcjonujących poniżej normy w różnych sferach życia. Do określeń, dla których kluczowym terminem jest odmiennosć zaliczone zostały następujące sformułowania: *dzieci wyjątkowe; wyjątkowe osoby; specyficzna, szczególna grupa ludzi; osoby specjalne, czyli niezwykle; uczniowie specjalni; dzieci „inne”*, czy wreszcie określenie „*przypadki*” *nietypowe* — zapisane przez autorkę tych słów w cudzysłowie, zapewne z pełną świadomością jego umowności.

Wśród określeń stosowanych przez respondentów w odniesieniu do adresatów oddziaływań pedagogów specjalnych należy jeszcze wymienić terminy dotyczące specyficznych zbiorowości — takich jak osoby wybitnie zdolne, czy osoby niedostosowane społecznie oraz przewlekle chore (*dzieci chore*). W pierwszej z wymienionych grup zwracają uwagę następujące określenia: *dzieci i młodzież ze szczególnymi uzdolnieniami, osoby o możliwościach znacznie powyżej normy, osoby zdolne, osoby szczególnie uzdolnione*, czy sformułowanie mające charakter skrótu myślowego — *osoby powyżej przeciętnej intelektualnej*. Należy zauważyć, iż te określenia występują łącznie z terminami odnoszącymi się do grup osób funkcjonujących poniżej normy — tym samym wypowiedzi badanych bardziej precyzyjnie opisują docelową grupę, wobec której oddziaływania kieruje pedagog specjalny.

Inne określenia, które zapewne należy odnosić do grupy osób niedostosowanych społecznie, wiązać ze zjawiskiem niedostosowania społecznego to zarówno terminy na swój sposób anachroniczne (*dzieci trudne* — por. Olszewski, 2017), jak i terminy odnoszące się jedynie do wybranych grup (*dzieci uzależnione, dzieci zagrożone niedostosowaniem społecznym*). Pozostałe określenia wskazują na inne cechy łączące, zdaniem autorów definicji, adresatów oddziaływań pedagoga specjalnego. Wśród nich wymienić można posiadanie orzeczenia o potrzebie kształcenia specjalnego, *orzeczenia z poradni psychologiczno-pedagogicznej* oraz określony wiek (np. *dzieci w wieku szkolnym — 7–23 lat*). Respondenci, w oparciu o potoczne obserwacje i własne pomysły terminologiczne, podmiotem oddziaływań pedagoga specjalnego czynią *dzieci pokrzywdzone, osoby delikatne, kruche, czy ludzi mających bardziej wymagające myślenie*.

Wśród analizowanych w niniejszym tekście cząstek znaczeniowych, wskazujących na podmiot oddziaływań jako czynnik konstytuujący profesję pedagoga specjalnego, jedynie niewielka część (6,4%) odnosi się do pozostałych współuczestników procesu rehabilitacji — rodziców, nauczycieli, wychowawców, terapeutów. Rodzice, rodzina w wypowiedziach badanych osób pojawiają się najczęściej⁴ jako adresat oddziaływań: *pedagog specjalny wspiera niepełnosprawnego i jego rodzinę, zajmuje się pracą z osobami niepełnosprawnymi oraz rodzicami, wspomaga rodziców w rozwiązywaniu problemów szkolnych i wychowawczych, organizuje pomoc, opiekę pedagogiczną, psychologiczną dla dzieci i ich rodziców, daje rodzicom wskazówki jak postępować z dzieckiem. Jest osobą, która towarzyszy osobom z niepełnosprawnością i ich rodzinom w codziennym życiu. Rzadziej, bo w wypowiedziach 9 respondentów, rodzice pojawiają się jako partnerzy: pedagog specjalny to współpracownik rodziców ucznia o specjalnych potrzebach edukacyjnych, ściśle współpracuje z rodziną ucznia. Należy jednak zwrócić uwagę na pewną wątpliwość wiążącą się z rozumieniem terminu „współpraca” (por. J. Kielin, 2002, s. 9–22). W analizowanych wypowiedziach pojawiają się bowiem także sformułowania wskazujące przede wszystkim na jednostronność tej relacji: pedagog specjalny *nawiązuje współpracę z rodzicami w celu udzielenia wskazówek terapeutycznych.**

Oprócz osób z niepełnosprawnością, uczniów o specjalnych potrzebach edukacyjnych, ich rodziców, adresatami oddziaływań pedagoga specjalnego w wypowiedziach badanych są także inni specjaliści. Pedagog specjalny współpracuje z nimi *w zespole, na podstawie konsultacji ze specjalistami opracowuje programy terapii [...] prowadzi zajęcia rewalidacyjne, z pomocą specjalistów wspomaga rozwój dziecka, wspomaga nauczyciela w trakcie realizacji programu szkolnego.* W definicjach formułowanych przez respondentów pojawia się również społeczeństwo jako zbiorowy adresat oddziaływań pedagoga specjalnego. Pedagog specjalny bowiem przedstawiany jest w nich jako osoba, która *kształtuje właściwy stosunek do osób niepełnosprawnych, pokazuje społeczeństwu wartość osoby z niepełnosprawnością.*

REFLEKSJE KOŃCOWE

Przedstawione w niniejszym tekście wyznaczniki definicyjne profesji pedagoga specjalnego, odnoszące się do podmiotu, wobec którego kieruje swoje działania pedagog specjalny, stanowią jedynie fragment szerszego zamierzenia badawczego — element obrazu realizowanej profesji. Dokonane analizy uwidaczniają jednak charakterystyczne znaczenia, jakie pedagogowi specjalnemu oraz jego profesji i elementom konstytuującym to pojęcie przypisują badane osoby. Pozwalają także zwrócić uwagę na sposób, w jaki to czynią.

W tym miejscu warto zwrócić uwagę na niepokojące zjawiska, które ujawniła analiza definicji formułowanych przez respondentów.

Wypowiedzi respondentów cechuje różna precyzja. Ujawniają się w nich np. skróty myślowe nadające definicjom znamiona enigmatyczności (*osoby z szeroko pojętą nie-*

⁴ W przypadku 31 wypowiedzi na 40 odnoszących się do rodziców.

pełnosprawnością, uczniowie o specjalnych potrzebach, o większych, innych potrzebach, osoby potrzebujące pomocy, dzieci najbardziej potrzebujące, osoby szczególnie naznaczone trudnościami, dzieci chore), mogące tym samym świadczyć o działaniu nacechowanym pewną dozą niestaranności lub pośpiechu. W definicjach formułowanych przez badanych pedagogów specjalnych można odnaleźć terminy nie tylko mało precyzyjne, ale obecnie już anachroniczne (*dzieci specjalnej troski, dzieci trudne*). Daje również znać o sobie swoista kreatywność badanych wyrażająca się w tworzeniu określeń typu *osoby upośledzone intelektualnie, osoby, do których należy mieć «specjalnie» dużo cierpliwości, osoby odchylone/ odbiegające od przysłowiowej normy, osoby specjalne, czyli niezwykle, ludzie mający bardziej wymagające myślenie, osoby delikatne, kruche*.

W analizowanych wypowiedziach uwidaczniają się także sprzeczności wskazujące na stosowanie określonych terminów niezgodnie z ogólnie przyjętymi definicjami. Czasem zmuszają one do wątpienia w znajomość znaczeń stosowanych przez autora terminów, na przykład gdy pojawiają się określenia złożone, sugerujące niezależność znaczeniową członów je tworzących: *uczniowie o specjalnych potrzebach edukacyjnych i uczniowie zdolni, osoby o specjalnych potrzebach edukacyjnych i wychowawczych*. Część definicji zawęża zakres odbiorców działań pedagoga specjalnego tylko do osób z niepełnosprawnością, czy też osób w wieku szkolnym.

Niekiedy pojawiają się sformułowania, które poprzez generalizację dysfunkcji, czy zaburzenia nabierają wręcz naznaczającego charakteru (*osoby dysfunkcyjne, dzieci zaburzone*). W opisie adresatów oddziaływań pojawia się także tendencja do podkreślania ich odmienności, czy też wyjątkowości, poprzez stosowanie takich określeń, jak: *uczniowie specjali, dzieci „inne”, „przypadki” nietypowe*. Nie powinno to budzić zdziwienia — wymaga bowiem tego konwencja definicji, dążenie do skrótowości, winno skłaniać jednak do refleksji nad zasadnością stosowania niektórych spośród używanych przez respondentów określeń, nad konsekwencjami ich stosowania przez osoby, które winny, z racji wykonywanej profesji czynić to w sposób jak najbardziej świadomy.

Źródła ujawnionych różnicowań można zapewne doszukiwać się w różnorodnym doświadczeniu zarówno zawodowym, jak i pozazawodowym badanych osób, a także w zindywidualizowanym sposobie reprodukcji przyswojonych gotowych sądów i definicji, czy w dysponowaniu różnymi warunkami do podjęcia refleksji. Stąd, przykładowo, definiując pedagoga specjalnego poprzez wąską perspektywę własnych doświadczeń, badani wyznacznikiem tej profesji czynili znaną sobie z autopsji pracę z osobami z niepełnosprawnością intelektualną.

Uzyskane wyniki mogą stanowić wprowadzenie do dalszych analiz, a także punkt wyjścia do podjęcia refleksji nad profesją, sposobem jej postrzegania, konsekwencjami, jakie wiążą się z takim właśnie postrzeganiem oraz uwarunkowaniami wpływającymi na przypisywanie profesji określonych znaczeń.

BIBLIOGRAFIA

- Buława-Halasz Joanna (2014), *Władza symboliczna terapeutów osób autystycznych*, „Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej”, nr 6, s. 69–80.
- Dykcik Władysław (2010), *Tendencje rozwoju pedagogiki specjalnej. Osiągnięcia naukowe i praktyka (z perspektywy 50-lecia pracy pedagogicznej z osobami niepełnosprawnymi)*, Wydawnictwo Naukowe Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego, Poznań.
- Goh Christine (2015), *Foreword*, [w:] *Advances and Current Trends in Language Teacher Identity Research*, Routledge, pod red. naukową Yin Ling Cheung, Selim Ben Said, Kwanghyun Park, London & New York, s. XII–XIV.
- Grzegorzewska Maria (1964), *Wybór pism*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Horowitz Frances Degen, Haritos Calliope (1998), *The organism and the environment: implications for understanding mental retardation*, [w:] *Handbook of mental retardation and development*, pod red. naukową Jacoba A. Burack’a, Roberta M. Hodapp’a, Edwarda Ziglera, Cambridge University Press, Cambridge.
- Kielin Jacek (2002), *Jak pracować z rodzicami dziecka upośledzonego*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk.
- Krause Amadeusz (2010), *Współczesne paradygmaty pedagogiki specjalnej*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Obuchowska Irena (1991), *Dzieci upośledzone umysłowo w stopniu lekkim*, [w:] *Dziecko niepełnosprawne w rodzinie*, pod red. naukową Ireny Obuchowskiej, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
- Olszewski Sławomir (2017), *Obraz profesji pedagoga specjalnego (na podstawie definicji formułowanych przez pedagogów specjalnych)*, „Niepełnosprawność. Dyskursy Pedagogiki Specjalnej”, nr 26, s. 85–103.
- Olszewski Sławomir (2017), *Dziecko trudne — 2 ujęcie*, Encyklopedia Dzieciństwa, http://encyklopediadziecinstwa.pl/index.php?title=Dziecko_trudne_-_2_uj%C4%99cie (dostęp: 10.2017).
- Olszewski Sławomir, Parys Katarzyna (2016), *Rozumieć chaos — rzecz o terminach i znaczeniach im nadawanych w pedagogice specjalnej*, Wydawnictwo Naukowe UP, Kraków.
- Plichta Piotr (2015), *Wypalenie zawodowe i poczucie sensu życia pedagogów specjalnych*, Oficyna Wydawnicza ATUT — Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, Wrocław.
- Plutecka Katarzyna (2016), *Godność pedagoga specjalnego wobec polityki wprowadzania zmian w aktualnej rzeczywistości oświatowej*, „Niepełnosprawność. Dyskursy Pedagogiki Specjalnej”, nr 23, s. 77–87.
- Sadowska Sławomira (2002), *O władzy nauczycielskiej — jasne i ciemne strony władzy w kontekście integracji*, [w:] *Od tradycjonalizmu do ponowoczesności*, pod red. naukową Ewy Górniewicz i Amadeusza Krause, Wydawnictwo UWM, Olsztyn.
- Sadowska Sławomira (2016), *Kim powinien być pedagog specjalny: granice wzorca w kontekście potrzeb zmiany społecznej i horyzont „odpowiedzi” rozbieżnych*, „Niepełnosprawność. Dyskursy Pedagogiki Specjalnej”, nr 23, s. 32–47.
- Sekułowicz Małgorzata (2002), *Wypalenie zawodowe nauczycieli pracujących z osobami z niepełnosprawnością intelektualną*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Speck Otto (2005), *Niepełnosprawni w społeczeństwie. Podstawy ortopedagogiki*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk.

Sławomir Olszewski

RECIPIENTS OF REHABILITATION — AS A COMPONENT IN IMAGE OF PROFESSION
IN DEFINITIONS FORMULATED BY SPECIAL EDUCATORS

S u m m a r y

Criteria in definition of the profession of special educators presented in this text, are referring to the recipients of rehabilitation. The results shown are only the part of a broader research intent — they are one of components of the image of special educator's profession. However, the analyzes indicate the distinguishing features of special educators and their professions and the constituent elements attributed to them by the respondents. The subject of reflection has been the undesirable phenomena that emerged in the definitions formulated by the investigated persons. In the respondents' statements, there are mental shortcuts, anachronistic terminology, narrowing of content, use of terms that create the risk of stigmatization.

The obtained results may be an introduction to further analyzes and a starting point for reflection on the profession, its perception, its consequences and the determinants of its shape.